

УДК 343.9

Милоненко Юлія Валеріївна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Токар Дар'я Євгенівна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ПСИХОЛОГА У ПРОЦЕСІ ДОПИТУ МАЛОЛІТНІХ ТА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ

***Анотація.** Допит є важливою і найчастіше практикованою слідчою дією, що виступає однією з форм отримання доказової інформації, процесуальним засобом формування і перевірки доказів. В сучасному світі не існує градації за віком у сфері вчинення злочинів, тому існують випадки, коли свідком чи навіть потерпілим у кримінальному правопорушенні є малолітня або неповнолітня особа. Криміналісти наголошують, що однією з основних особливостей при підготовці і проведенні допиту таких осіб є отримання консультативної допомоги або залучення до такої процесуальної дії спеціаліста, а саме психолога.*

***Ключові слова:** малолітня особа, неповнолітня особа, психолог, свідок, потерпілий, допит, тактика допиту неповнолітніх.*

Актуальність. Досліджувана тема є доволі актуальною, оскільки попри явну, доведену з позиції криміналістичної науки необхідність залучення психолога до проведення допиту на законодавчому рівні дане питання досі чітко не врегульоване, а на практиці виникають проблеми під час залучення відповідних спеціалістів.

Постановка проблеми. Проблематика зазначеної теми зводиться до характеристики криміналістичних особливостей допиту малолітніх чи неповнолітніх осіб, в контексті аргументації необхідності залучення спеціаліста-психолога до проведення такого виду слідчих дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання залучення психолога до проведення допиту неповнолітніх та використання спеціальних психологічних знань у кримінальному процесі розглядаються в роботах відомих українських та російських вчених і практиків, зокрема В. Андросюка, П. Біленчука, В. Васильєва, В. Гончаренка, Ю. Грошевого, А. Дулова, Н. Клименко, В. Коновалової, Я. Кондратьєва, М. Костицького, М. Коченова, Й. Кудрявцева, В. Циркаля, В. Шепітька, В. Шибіка. Треба відзначити що і українські і російські науковці приходять до висновку що залучення спеціаліста-психолога до допиту неповнолітніх сприятиме ефективнішому проведенню розслідування злочинів

Мета статті. Комплексне вивчення наукових позицій щодо доцільності залучення спеціаліста-психолога до проведення допиту неповнолітніх чи малолітніх осіб як свідків чи потерпілих. Доведення необхідності залучення спеціаліста при допиті таких осіб.

Викладення основного матеріалу. В еру вільного доступу до зброї та інформації, під впливом різних глобалізаційних режимів та змін соціальних формацій рівень злочинності у світі суттєво зріс. Нерідко свідками чи потерпілими від певних злочинних дій стають неповнолітні, або навіть малолітні діти. Так чи інакше, в процесі проведення слідчих розшукових дій перед працівниками правоохоронних органів постає проблема проведення допиту дітей.

Загалом з позиції ефективності проведення досудового розслідування допит є однією з основних слідчих розшукових дій, від якості проведення якої залежить весь подальший хід досудового розслідування в кримінальному провадженні. Тому слідчому необхідно досить ґрунтовно

готуватися до проведення допиту особливо щодо малолітніх чи неповнолітніх осіб.

Набувши членства у Раді Європи у 1995 р., Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері реформування чинного законодавства на основі норм та стандартів Ради Європи. В контексті зазначеної теми доцільно розглянути зобов'язання, що стосуються норм і стандартів щодо захисту дітей – жертв насильства або свідків злочинів.

Рада Європи пріоритетним завданням у сфері реалізації прав дитини у кримінальному судочинстві визначає правосуддя, що є дружнім до дітей.

Одним із найдосконаліших документів, в яких сформульовано вимоги до допиту дитини – свідка чи жертви злочинних посягань, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р., CETS № 201), яка була ратифікована Верховною Радою України 27 серпня 2012 р. і набула чинності з 1 грудня 2012 р.

Так, у статті 35 вищезазначеної Конвенції встановлено певні правила опитування неповнолітніх. Передусім, це вимога проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам, по-друге опитування необхідно проводити у спеціально обладнаному та пристосованому для цих цілей приміщенні, до того ж допит повинна проводити особа, яка є спеціалістом у даній сфері [1].

Аналізуючи вищенаведені положення треба зазначити, що у чинному Кримінально процесуальному кодексі України (далі – КПК України) норма щодо особливостей допиту малолітніх чи неповнолітніх не є такою, що повністю відповідає вимогам Лансаротської конвенції, оскільки КПК України встановлює, що допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря [2].

Таке формулювання встановлює право власного розсуду слідчого щодо виклику психолога, який би був присутнім під час проведення допиту

малолітніх або неповнолітніх осіб. Що, на нашу думку, є не зовсім правильним, адже психолог володіє спеціальними знаннями не лише щодо поводження із малолітніми або неповнолітніми під час допиту, а й із правилами інтерпретації їх слів, для того аби мінімізувати фантазування у викладених обставинах чи подіях.

У криміналістичній літературі виділяють такий етап підготовки до проведення допиту як планування. В рамках етапу планування допиту слідчий організовує чи визначає порядок його проведення. Планування характеризує здатність слідчого до творчості, його вміння застосовувати свої навички та досвід у практичній діяльності в процесі розслідування злочинів, вибирати найкращий варіант дій в процесі розслідування. При плануванні чи не найважливішу роль відіграє прогностична здібність слідчого. Адже на момент підготовки до проведення допиту слідчий, зазвичай, ще не володіє достатньою інформацією щодо механізму вчиненого злочину.

До того ж при підготовці до допиту слідчому також може знадобитися допомога психолога, адже тактично правильно допит можна провести лише за допомогою логічно побудованих питань. До того ж слідчий має спрогнозувати поведінку малолітньої або неповнолітньої особи та певні зміни, що можуть відбуватися у поведінці допитуваного при моделюванні тієї чи іншої ситуації в процесі проведення слідчої розшукової дії. Складність прогнозування поведінки малолітнього або неповнолітнього визначається його психологічними особливостями, встановити які безпомилково може лише спеціаліст-психолог. На основі цих даних слідчий із застосуванням рефлексивного методу може «припустити» яку відповідь на те чи інше питання може надати допитуваний, а відповідно і обирає власну тактику поведінки під час допиту.

Ми вважаємо, що залучення саме психолога, а не педагога є доцільною оскільки педагог володіє знаннями психології на емпіричному рівні, і він не зможе розшифрувати психологічні реакції допитуваного крізь призму специфіки ситуації допиту.

В. Є. Коновалова аналізуючи тактику допиту неповнолітніх також зазначає, що допит малолітніх або неповнолітніх обумовлюється передусім віковими особливостями дитячої та юнацької психології [3, с. 142].

За віковим критерієм групи дітей поділяють на: а) дитячого віку - до одного року; б) раннє дитинство - від року до трьох років; в) дошкільний вік - від трьох до семи років; г) молодший шкільний - від семи до одинадцяти років; д) підлітковий вік - від одинадцяти до п'ятнадцяти років; е) старший шкільний вік - до вісімнадцяти років [3, с. 143].

Аналізуючи специфіку проведення допиту дітей різних вікових категорій треба зазначити, що приміром діти від 3 до 7 років погано орієнтуються у послідовності подій, однак добре можуть згадувати певні фрагменти, у деяких випадках доволі детально. При правильній тактиці поведінки слідчий може отримати дуже важливі для розслідування відомості із таких свідчень. Однак, тут також не можна виключати можливість фіктивної, надуманої деталізації певних подій, яку може розпізнати лише психолог, адже іноді певні характеристики чи образи у дитячій пам'яті можуть відтворювати різні події [3, с. 144].

Фрагментарність та детальність сприйняття дозволяє сконцентрувати увагу слідчого на певних особливих прикметах злочинців. Дуже часто у допиті малолітніх застосовують ігровий метод, тобто ігрові ситуації, які найбільше сприяють спілкуванню дитини із слідчим.

Підлітки з 11 до 15 років мають свої специфічні психологічні характеристики – передусім це прагнення до самостійності, та реалізації почуття власної важливості, прагнення не підкорятися батькам чи опікунам, такі ситуації та прагнення не рідко породжують конфлікти в результаті яких дитина може втекти із дому для того аби відчути себе «вільним» та «дорослим». У той же час починається так званий етап наслідування дорослих, у цей період підлітки зазвичай пробують палити, вживати алкоголь чи наркотики. Попри бажання встановлення власного авторитету діти цього віку дуже схильні до стороннього впливу. З огляду на такий суперечливий

психоемоційний стан допитуваного, при проведенні допиту необхідно керуватися наступними правилами: передусім необхідно бути підкреслено ввічливим і уважним, маючи на увазі підвищену самооцінку неповнолітнього, почуття гідності. Питання що ставляться неповнолітньому мають бути чіткими, не обтяженими юридичною термінологією, та зрозумілими для допитуваного [3, с. 144].

Група неповнолітніх осіб від 15 до 18 років є найскладнішою категорією, оскільки попри зрілість та відносну психофізіологічну сформованість їм все ж притаманна підвищена чутливість, здатність до драматизування, емоційна збудливість, дуже часто у них занижена самооцінка. Психологи цей період називають «трагічним», оскільки саме з 15 до 18 років стається найбільша кількість самогубств через депресії, та «втомленість від життя» [3, с. 144].

Вищенаведена класифікація встановлює лише один із багатьох критеріїв, що застосовується психологами у характеристиці психології малолітніх та неповнолітніх осіб [3, с. 143].

Криміналістичною наукою та слідчою практикою вироблені вимоги до питань, які формулює слідчий при допиті малолітньої або неповнолітньої особи. А. А. Зекатов рекомендує притримуватися таких правил: 1) питання повинно бути складеним таким чином, щоб бути зрозумілим для неповнолітньої особи, відповідати рівню його розвитку і освіти; 2) питання має бути конкретним та безпосередньо відноситися до суті справи, не повинно мати двозначного тлумачення; 3) необхідно уникати питань, на які можливо є гаданою відповідь; 4) питання має пробуджувати в допитуваному підліткові ініціативу, самостійну думку і не визначати однозначної відповіді «так» або «ні»; 5) в питання не можна включати інформацію, яку неповнолітній може використовувати для відповідей; 6) потрібно завчасно думати, в якій послідовності будуть з'ясовуватися питання, намагатися, щоб одне питання виходило з другого, а допит мав ясну логічну послідовність; 7)

питання потрібно задавати в прямій формі і точно, щоб допитуваний не губився в здогадках [4, с. 167-168].

Наукове обґрунтування необхідності підготовки місця проведення допиту навела Н. В. Павлюк. Зокрема, вона зазначає, що у ч. 1 ст. 224 КПК встановлено, що допит здійснюється за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати. Аналізуючи усталену слідчу практику вчена наголошує, що допит неповнолітніх молодших вікових груп найдоцільніше проводити в обстановці, добре знайомій і звичній для допитуваного, — дитячому садку, школі чи квартирі неповнолітнього або близьких йому осіб. Альтернативою може також стати кабінет психолога, куди слідчий може викликати допитуваного разом із законними представниками та іншими учасниками кримінального провадження.

Допит неповнолітніх старших вікових груп, навпаки, доцільно проводити в кабінеті слідчого, оскільки офіційна, ділова обстановка в поєднанні з роз'ясненням слідчого про необхідність розповісти все, що неповнолітньому відомо, підкреслює важливість того, що відбувається, і налаштовує допитуваного на надання повних та правдивих показань [5, с. 187].

Взагалі проблема допиту неповнолітніх є не лише проблемою криміналістики, а й кримінального процесу, так у 2010 році до Верховної Ради був поданий законопроект від 05.11.2010 № 7340 «Про внесення змін та доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо допиту неповнолітніх потерпілих і свідків)», метою цього законопроекту була деталізація процедури допитів неповнолітніх осіб як на досудовому слідстві так і безпосередньо під час судового розгляду. Треба відзначити, що роль психолога у допиті неповнолітнього за цим законопроектом приділялась дуже важлива роль. Так, ст. 307 КПК України, яка стосувалась допиту свідків пропонувалось викласти із такими змінами: «...Допит неповнолітнього свідка, проводиться з обов'язковою участю

психолога, а при необхідності в присутності лікаря, батьків, інших законних представників неповнолітнього або іншої повнолітньої особи, яку обрав сам неповнолітній для супроводу під час допиту.

Психолог зобов'язаний сприяти суду та учасникам судового процесу в отриманні показань від неповнолітнього свідка шляхом надання рекомендацій щодо методів та способів постановки запитань свідку та, в разі необхідності, за допомогою професійних навичок, шляхом вжиття заходів для покращення психологічного стану неповнолітнього.

Суд та інші учасники судового засідання зобов'язані враховувати рекомендації зроблені психологом. Разом з тим, якщо рекомендації психолога суперечать інтересам розслідування справи, суд може їх відвести безпосередньо в процесі допиту неповнолітнього свідка, навівши відповідні причини, що повинно бути відображено в протоколі судового засідання [6].

Як бачимо дані пропозиції містили доволі прогресивні зміни, які, на жаль, органом законодавчої влади прийняті не були.

Висновки. Підсумовуючи все вищезазначене можемо зробити висновок, що участь психолога у такій слідчій (розшуковій) дії як допит неповнолітніх чи малолітніх осіб є надзвичайно важливим в контексті повноти всебічності та швидкості розслідування кримінального провадження, адже залучення такого спеціаліста суттєво облегшить допит малолітнього чи неповнолітнього потерпілого. До того ж застосування психологом спеціальних знань допоможе вірно інтерпретувати отримані відомості. Варто також зазначити, що внесення змін до ст. 354 України і викладення її із зазначенням обов'язкового залучення психолога до допиту неповнолітніх або малолітніх осіб відповідатиме вимогам Лансаротської конвенції, що була ратифікованою в Україні у 2012 році.

Література

1. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 01.12.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология; Учебное пособие, Харьков Консум 1999. С. 157.
4. Шепитько В. Ю., Яснев И. Ф. Планирование допроса несовершеннолетних. Новое политико-правовое мышление и реализация правовой реформы. УМК ВО Министерство высшего и среднего специального образования УССР, Учебно-методический кабинет высшего образования, ХЮИ, 1991. С. 166-171.
5. Павлюк Н. В. Проблеми підготовки до допиту неповнолітніх під час досудового розслідування. Питання боротьби зі злочинністю. 2013. Вип. 25. С. 186-196.
6. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо допиту неповнолітніх потерпілих і свідків) №7340 від 05.11.2010. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=38959